

דברי פתיחה הגר קוטף

המאמרים המקוריים המופיעים בגיליון זה הוצגו לראשונה בכנס הלקסיקלי העשירי למחשבה פוליטית ביקורתית שהתקיים ביוני 2013 באוניברסיטת תל-אביב. הכנס הוקדש לבחינה מושגית של המובנים, המקורות וההשלכות השונים של המחשבה האוטופית על הפוליטי והמחשבה הפוליטית על האוטופי.

בשמונת הגיליונות של "מפתח" שיצאו מאז 2010 ובשורת כנסים וסדנאות, כותבות וכותבים, דוברות ודוברים, נענו להזמנה לחשוב על הפוליטי מבעד לפריזמה הלקסיקלית. חלק מהמושגים שהוצגו עד כה מרכזיים למחשבה פוליטית, וחלקם התבררו כפוליטיים רק אחרי חשיפה ביקורתית; חלק מתבקשים ונדמים כברורים מאליהם, וחלקם מפתיעים, מוצאים מהקשר, מומצאים. במסגרת החקירה הפוליטית הם נמתחים אל קצה הגבול הלוגי (או הלשוני, או הדקדוקי, או ההיסטורי) שלהם. מושגים אחדים מוחלפים במושגים אחרים. אחדים מפורקים ונמחקים וחלקם נבנים מחדש. שהרי הרבה מהמושגים שהופיעו באכסניה הלקסיקלית-פוליטית, או כאלה שנרצה לארח פה בעתיד, מעולם לא תפקדו בהתאם למסכות שהם מציגים, או לפחות לא תפקדו כך במקומות מסוימים או בזמנים מסוימים. קל לחשוב על דוגמאות למקרים שבהם מושגים כמו "דמוקרטיה", "אוניברסליזם", "שוויון", "זכויות אדם", "שלום", "אוטונומיה" ו"הסכמה" לקחו חלק בבנייה של מערכות פוליטיות נצלניות, מדכאות ומנשלות, ביצירת היררכיות בין בני אדם ובביסוס משטרים קולוניאליים. בשנים האחרונות פירקנו כאן את המושגים הללו, פרשנו את הגלגולים שלהם לאורך ההיסטוריה של הרעיונות ובתוך ההיסטוריה המטריאלית, וחשפנו את הנחות היסוד המובלעות בהם. הנחות יסוד אלו הן שהקנו למושגים הללו אופי דואלי שאפשר לחשוב עליו כעל יחסים בין מסכה לאמת, או באופן מעט מורכב יותר, כמנגנון הצדקה וארגון של סדרים פוליטיים שמושגתים על רבדים שונים של עיוורון, של תיחום האנושי, של מסגור החיים ושל שרטוט גבולות הקולקטיב באופן שמאפשר למושגים אלה לבטא בעת ובעונה אחת שוויון וניצול, שחרור ודיכוי.

הגיליון המיוחד שלפניכם נולד מהתחושה שהדואליות הזאת מצביעה על צורך דחוף להתוות אופקים חדשים וטובים יותר של קיום משותף, ושתנאי הכרחי לכך הוא חידוד והדגשה של הדברים החיוביים שראוי להחזיק בהם באבני הבניין המושגיות של השיח הפוליטי. ההחלטה להפוך את הכנס העשירי ל"כנס אוטופי" נבעה מתוך האמונה ביכולתה הייחודית של הפרקטיקה הלקסיקלית להציג דווקא את השאלה האוטופית על מה שרצוי ואיננו כקו מנחה הולם ומפרה לכל דיון ביקורתי בשאלה הפוליטית על מה שישנו ורצוי שיחדל או ישתנה. שכן ברבים מהמושגים הללו יש בכל זאת משהו שאנחנו רוצים להיאחז בו, שאנחנו רוצים לשמר אותו. בהתאם לכך, הפעם הזמנו את הכותבות והכותבים לשחק משחק קצת שונה: להדגיש דווקא את הפוטנציאל של המושג כמושג פוליטי, לברר מה המושג מאפשר, ולנסות להבין את העבודה החיובית שהוא

עושה, או יכול לעשות. במילים אחרות, הגיליון הנוכחי הוא ניסיון קולקטיבי לחלץ, להפוך למפורש ולהביא למרכז הבמה את מה שעל פי רוב נותר רדום או חבוי בביקורת הלכסיקלית-פוליטית שהוצגה כאן עד כה, אבל היה, כך אנחנו מאמינות, המניע (או לפחות אחד המניעים) שהניע אותה מראשיתה. לשם כך, השאלה שהצבנו הפעם למחברות ולמחברים אינה "מהו X?" או "מה X היה לאורך ההיסטוריה?" (של המושגים או השיטות או הסדרים הפוליטיים), אלא "מה X יכול להיות?", ולא מתוך מחיקה או ביטול של השפה הקיימת; אדרבה, הפרקטיקה הלכסיקלית היא בדיוק מה שמאפשר לטוות חוטים בינינו לבין האוטופיה בלי לאבד את נקודות העיגון הלשוניות בכאן ועכשיו.

האוטופיה, אם כן, אינה משמשת כאן ככלי לאסקפזם, לביטול הקיים – הלשוני או הפוליטי – או להתעלמות ממנו, אלא להפך: ככלי לביקורת בונה של כל אלה. שהרי ניסוח הערך "דמוקרטיה" במובנו האוטופי, כלומר כפי שהיינו רוצים לראותה, היא בדיוק הכלי המבקש לבקר את הקיים, להציב לו מראה ולהראות על דרך הניגוד והספקולציה עד כמה הוא חסר, מעוות או פוגעני. זו תהיה, למשל, דמוקרטיה שאינה ליהודים בלבד, שאינה כלי לשירות האינטרסים של מעמדות כלכליים מסוימים, שאינה דבר ש"מייצאים" אותו לעולם באמצעות מלחמות עקובות מדם, שאינה מסמלת את ההבדל ומייצרת היררכיות ("הדמוקרטיה היחידה במזרח התיכון") שדרכן אפשר לשלול שורה של חירויות וזכויות. זה יהיה מושג שארוג לתוך מושגים כמו "צדק", "שוויון", "חירות" ו"אחוה" – אך לא עוד האחוה ששמורה למעטים, לנבחרים, לגברים לבנים. זה יהיה עוד מושג בין רשת של מושגים שגם הם צריכים להיטען מחדש במשמעותם האוטופית. משמעות כזאת חייבת לזכור את חשיבותה של התהייה על זהותם של מי ש"רוצים" באוטופיה הזאת, ולהקפיד לתהות אם יכולה להיות אוטופיה שאינה דיסטופיה של אחרים, ועד כמה החזון שמוצע לנו במחשבה האוטופית הוא נחלתם של רבים, או יכול להיות כזה (ואולי כאן טמון מושג אוטופי נוסף: מובנו האוטופי של המושג "אוטופיה" הוא בדיוק מעין מובן אוניברסלי שכזה). במובן זה, הרצון האוטופי לדמיין עולם אחר אינו הרצון לרוקן מושגים מתוכן קיים, אלא להפך – להטעיןם במשמעויות חדשות או מחודשות, אולי מלאות יותר, שיסייעו למושג להיות נאמן יותר לחזון ולמצב העניינים הפוליטי שאותו הוא מבקש להנכיח באמצעות השפה.

הגיליון הנוכחי והכנס שקדם לו היו אפוא ניסיון להיענות לאתגר, וניסיון להמשיך להציב את האתגר של ההתעוררות הגלובלית בעשור האחרון, שהמחאה החברתית בישראל ב-2011 היתה אחד מביטוייה.¹ בין השאר, המחאה היתה הזמנה לציבור להשתתפות, להתכנס, ולהתחיל לדמיין מחדש מציאות פוליטית אחרת. מעבר להישגים קונקרטיים שהיו או לא היו להתארגנויות הללו בישראל ובעולם, הפתיחה של דמיון פוליטי חדש היתה התהליך הקריטי שהמחאה התחילה, או הזמינה אותנו להתחיל בו. במובן זה המחשבה על האוטופי נדמתה כהשקפה נוספת, כזו שתוביל למחשבה על מרחב אפשרי אחר ועל מחר אפשרי אחר. אלא שהמציאות הובילה אותנו לכיוון שונה.

כבר בקיץ 2013, מועד הכנס, התברר שהאתגר האוטופי קשה. ההצעות שקיבלנו לא עסקו

במושגים שדמיינו שנקבל כששלחנו את הקול הקורא; הקול הקולקטיבי שעלה מהתקצירים שהתקבלו התקשה להיות אופטימי, והאופק האוטופי של ההמשגות נראה בו לא פעם רזה, מלאכותי, מנותק מהמהלך המרכזי של הטיעון. אולי אפשר לומר משהו מהותי על המחשבה הפוליטית הביקורתית – ואולי אף על המחשבה הפוליטית בכלל – רק על בסיס הקושי הזה. לחלופין, ייתכן שהקושי הוא קונטינגנטי ונבע מהמצב הפוליטי באותו רגע נתון, או ממצבם של מדעי הרוח או הידע האקדמי בישראל של השנים האחרונות. כך או כך, נדמה כי הקיץ המדכא והעקוב מדם של 2014, שבו היו אמורים להיאסף המאמרים הכתובים, סגר גם את האופק האוטופי המצומצם והעמום-משהו שבכל זאת נכח בהצעות המקוריות להרצאות. המלחמה בעזה, תחושת ההתפרקות וחוסר האונים של החברה בישראל והרדיפה הפוליטית חסרת התקדים של כל ביקורת שאינה "ציונית", יצרו משבר רחב ועמוק שביחס אליו מחשבה אוטופית נדמתה נאיבית במקרה הטוב וחסרת אחריות במקרה הרע. ואמנם, במהלך הקיץ מאמרים לא מעטים שהיו אמורים להיכלל בגיליון הזה נמשכו ממנו, ומאמרים אחרים שינו את פניהם. במהלך קיץ 2014 הפך הגיליון מכוונה להצביע על מרחב אפשרי של תקווה להיסוס ספקני, ומנסיון לשרטט אופק בר-קיימא לשאלה בדבר עצם אפשרותו של אופק כזה: האם המקום והזמן האלה מאפשרים לחשוב על מציאות חלופית רצויה ובת-מימוש? הנטייה הרווחת והמדככת להשיב על שאלה זאת בשלילה אמנם הקשתה על עבודת הכתיבה והעריכה של הגיליון, אך דווקא שיקוף הנטייה הזאת במאמרים השונים מאחד אותם במעין התבוננות מפוכחת בחוסר היכולת לראות בבירור עתיד טוב יותר במקום הזה. ברבים מהמאמרים המכונסים פה אפשר לקרוא את עקבות המאבק בניסיון הכושל לשרטט, בכל זאת, קווי מתאר לאוטופיה מתוך המקום הזה והזמן הזה.

הביטוי הבולט ביותר של האבחנה הפרדוקסלית הזאת הוא הניגוד בין הניתוח האטימולוגי הקלישאי של "אוטופיה" כ"או-טופוס" או "שום-מקום", המרמזים על אוניברסליזם א-היסטורי שאמור להיות אינהרנטי למחשבה האוטופית, לבין העובדה שכל אחד מהמאמרים שהתקבלו בסופו של דבר לפרסום עוסק בהיבט כלשהו של הקיום ב"מקום הזה" וב"זמן הזה". המושגים "עם נבחר" ו"מקום ליהודי" (בתרגום לטקסט נשכח של ההוגה הציוני האזוטרי ג'וזף אוטמר הפטר, שמתפרסם כאן לראשונה בעברית) חושבים על "השאלה היהודית" בדרכים חדשות שמאתגרות את הצימוד בין יהדות, ציונות וישראל, שהפך במידה רבה מובן מאליו ובלתי ניתן להפרדה, ובכך מאפשרים לחשוב על המרחב הפוליטי היהודי בדרכים שונות; הדיון ב"שפה הערבית" מבקש לשרטט מחדש את המרחב הפוליטי הישראלי כמרחב פוליטי שאינו יהודי באופן בלעדי, דרך ניתוח של הלשון המדוברת כמצע לרישום אלטרנטיבי של הגבולות הפיזיים והתרבותיים שנכפו על הלאום הפלסטיני, אך גם על הלאום היהודי לצידו; "זכות השבות" מציע הלקח מושגי שמדגים את הפוטנציאל היצרני והמפרה של חשיפת שותפות הגורל והדרך אשר מוכחשת כל אימת שבין היהודי והפלסטיני נעשית הבחנה מושגית מלאכותית על בסיס ההנחה שהדרך היחידה להתייחס לקשר בין השניים היא משפטית, פרוצדורלית ובינלאומית ולא אזרחית ומקומית; הדיונים ב"הווה" וב"נורמלי" מציעים דרכי היחלצות מתבניות המקבעות ומנציחות יחסי כוח קיימים, ובכך מטעינים במובנים פוליטיים חדשים מושגים שעד כה נעדרו כמעט

לחלוטין מהדיון הפוליטי, בדיוק משום שנדמה היה שהניטרליות והא-פוליטיות הן מאפיינים מהותיים שלהם; ואילו "מדעי הרוח" מציע מבט-על רפלקסיבי על תהליכי המחשבה וההמשגה הללו באמצעות המשגה מחדש ופוליטיזציה אלטרנטיבית של תהליכים אלו בעצמם, ככל שהם נעשים במסגרת המחקר האקדמי; לבסוף, תיק העבודות של יעל ברתנא, שנאצר מתוך מחשבה מושגית על התנועה הפוליטית, אך מזמין מחשבה על מובנים פוליטיים אחרים של תנועה,² מדגים באמצעים חזותיים וטקסטואליים מציאות פוליטית אלטרנטיבית בלי להכריע לגבי טיבה ביחס למציאות הקיימת. בכך ממחישות עבודותיה את הממד האוטופי שגלום בעצם הקריאה שלא לקבל את המצב הקיים כהכרחי ומובן מאליו.

לכל אלה נוספו ארבעה טקסטים קצרים שנכתבו לכבוד יום עיון לרגל פרסום הספר מפתח: מבחר מושגים פוליטיים, שמקבץ מבחר מהמאמרים המושגיים שראו אור בגיליונות מפתח והתפרסם באוגוסט 2014. תגובות אלו לא נכתבו בעקבות הקול הקורא לגיליון מיוחד זה, אך הן בכל זאת יכולות להיקרא לצידם של מאמרי הגיליון מבעד לאספקלריה האוטופית. בשל היותן עדות לקיומו של דיאלוג ביקורתי שמצליח בכל זאת לקיים מחשבה ביקורת ומעורבת למרות צמצום מרחב הפעולה והביקורת, מצאנו לנכון לכלול אותן בגיליון הנוכחי. למרות הקושי להצביע על דרכים קונקרטיות לשיפור המצב הקיים, ההתעקשות להידרש באופן ביקורתי אל המקומי והעכשווי דרך החקירה המושגית של המציאות הפוליטית ושל השיח הפוליטי ממחישה שאובדן התקווה טרם הפך למשתק, ובמובן מסוים החקירה עצמה היא מעשה אוטופי, ולו בשל הסירוב להתנהל בהתאם לתכתיבים העכשוויים והמקומיים של הפוליטיקה ושל האקדמיה, ושל הקשר ביניהן.

1. להמשגה מקיפה של "תנועה" כמושג פוליטי ראו הגר קוטף, "תנועה", מפתח 3 (2011) [mafteakh.tau.ac.il/2011/03/09-3/].

2. לניסיון נוסף להיענות לאתגר זה במסגרת פעילות קבוצת הלקסיקון למחשבה פוליטית במרכז מינרבה למדעי הרוח ראו אריאל הנדל (ער'), קריאת המחאה: לקסיקון פוליטי (2011 -) (תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2013).

